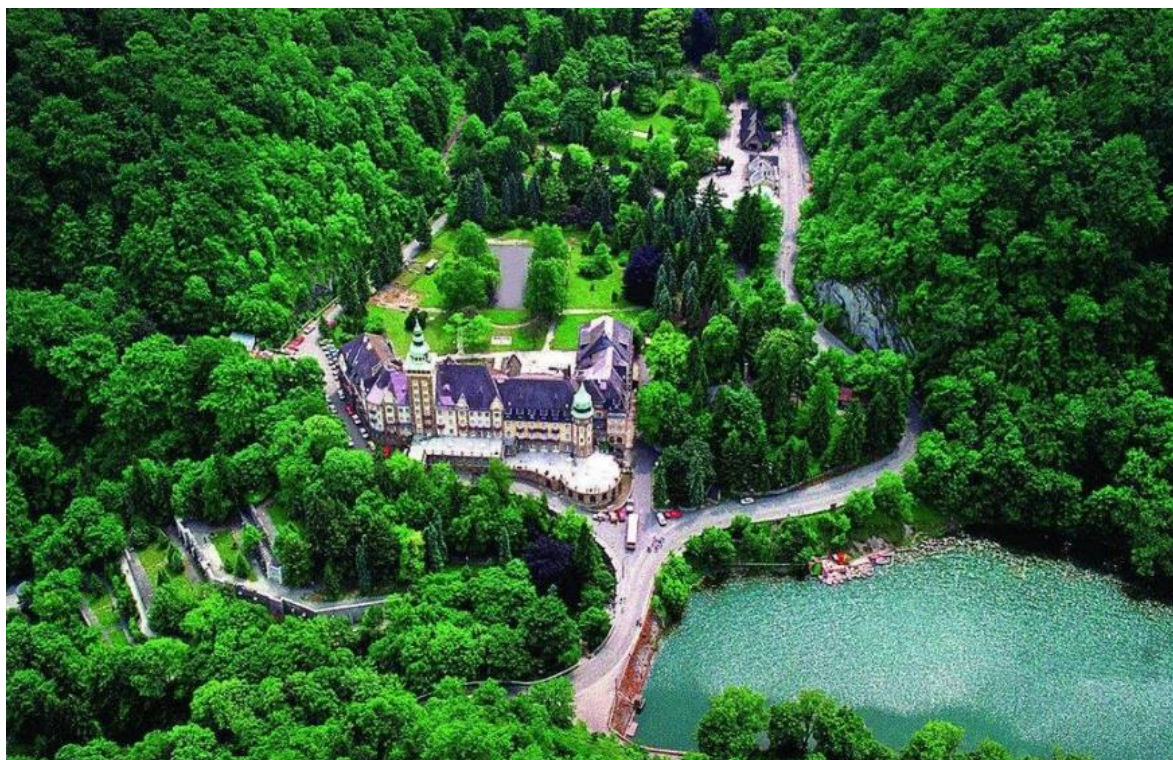

VII. MAGYAR FÖLDRAJZI KONFERENCIA KIADVÁNYA

2014 Miskolc

**Kiadó: Miskolci Egyetem
Földrajz – Geoinformatika Intézet**

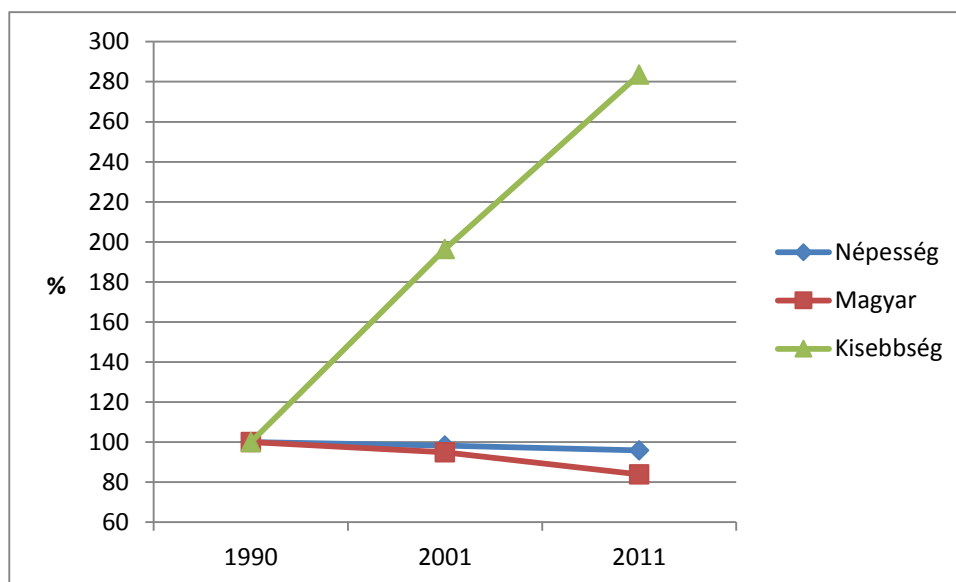
*Szerkesztette:
Kóródi Tibor
Sansumné Molnár Judit
Siskáné Szilasi Beáta
Dobos Endre*

ISBN 978-963-358-063-9

MAGYARORSZÁG ETNIKAI SZERKEZETÉNEK VÁLTOZÁSAI AZ EZREDFORDULÓT KÖVETŐEN

AZ ETNIKAI SZERKEZET ÁTALAKULÁSA A NÉPSZÁMLÁLÁSOK TÜKRÉBEN

A rendszerváltozás időszakától kezdve a magyarországi kisebbségek számának korábban tapasztalt csökkenése megállt, sőt e folyamat megfordult. A térségünk nemzetállamait jellemző homogenizációs folyamatok helyett immár a lakosság etnikai diverzifikálódását rögzítették a tízévente megtartott népszámlálások. A jelenség nem csak a változások iránya, hanem kiugró mértéke miatt is vizsgálendő. Ráadásul fontos hangsúlyozni, hogy egy hosszabb távú folyamatról beszélhetünk, hiszen a 2001-es után a 2011-es népszámlálás szerint is növekszik a nem magyar kötődésű lakosság lélekszáma (1. ábra).

1. ábra: A magyar és kisebbségi lakosság számának változása (1990=100%)

De mi is történt pontosan az elmúlt bő két évtizedben? A népszámlálások etnikai vonatkozású adatait vizsgálva megállapítható, hogy a változások háttérében az egyik legfontosabb tényező a censzusok módszertani változása volt. Az 1990-es népszámlálás alkalmával, a korábbi gyakorlathoz hasonlóan, az etnikai kötődést a nemzetiségre és az anyanyelvre irányuló kérdéssel igyekeztek felmérni. A válaszadás kötelező volt, a kérdésekre csak egy választ lehetett adni. Ezzel szemben a 2001-es népszámláláson a nemzetiségi és anyanyelvi adatok mellett megjelent a családi, baráti közösségben használt nyelv, illetve a kulturális kötődés kategóriája (egy pont alá összevonva). Ami viszont talán ennél is fontosabb, hogy mind a négy kategória esetében három választ lehetett bejelölni, valamint lényeges újítás, hogy az etnikai–felekezeti hovatartozást vizsgáló kérdésekre nem volt kötelező a válaszadás. A 2011-es népszámlálás a tíz évvel korábbi censzushoz hasonló módszerrel készült, de attól több ponton is eltért. A nemzetiséget hangsúlyosan, immár két külön kérdésben is kérdezték.

¹⁵¹ Tátrai Patrik, MTA CSFK Földrajztudományi Intézet, email: tatrai.patrik@csfk.mta.hu

Emellett kikerült a kulturális kötődés kategóriája a népszámlálásból, és a válaszlehetőségek száma mindhárom kategóriában kettőre csökkent.¹⁵²

E módszertani változások tehát jelentősen befolyásolták az etnikai szerkezet átalakulását. Ha csak a többség és kisebbség számbeli viszonyát nézzük, akkor azt láthatjuk, hogy a korábbi, etnikailag homogénnek tűnő népességet egyre inkább a sokszínűség jellemzi. Míg 1990-ben Magyarország 10,4 millió főnyi lakosságán belül a kisebbségi kötődésűek összesített száma csak 271 ezer fő (az össznépesség 2,6%-a) volt, addig 2001-re már 532 ezer (5,2%), a legutóbbi népszámláláson pedig az összeírt 9,9 millió személy 7,7%-a, azaz 769 ezer fő. A csökkenő létszámú összlakosság mellett a kisebbségek növekvő száma már önmagában is előrevetíti a magát magyarnak valló népesség csökkenését. Ez így is történt, arányuk az 1990-es 97,8%-ról 2011-re 83,7%-ra esett vissza; azonban nem a kisebbségek gyarapodása miatt, hanem amiatt a közel másfél millió lakos (14,7%) miatt, akik nem adtak választ az etnikai hovatartozást tudakoló kérdésekre (1. táblázat).¹⁵³ Látható, hogy e három kategória (kisebbségiek, magyarok, nem válaszolók) részesedése együttesen 100%-nál többet ad ki; a többletet a kettős kötődésűek okozzák.

1. táblázat: A kisebbségek és a nem válaszolók száma kategóriánként, 2001–2011

Kategória	Kisebbségek összesített száma			Nem válaszolt		
	2001	2011	változás (2001=100%)	2001	2011	változás (2001=100%)
Nemzetiség	357.274	603.455	168,9	570.537	1.455.883	255,2
Anyanyelv	179.961	188.616	104,8	541.106	1.443.840	266,8
Családi, baráti közösségben használt nyelv	230.589	333.363	144,6	558.246	1.486.218	266,2
Kulturális kötődés	360.871	..	..	628.328	..	..
Összesen	532.439	768.735	144,4	524.103	1.398.731	266,9

..= nincs adat. Forrás: KSH 2001. és 2011. évi népszámlálás alapján saját számítás

A fent bemutatott adatok áttekintése után több kérdésre keressük a választ. Milyen folyamatok alakítják Magyarország etnikai arculatát? Hogyan lehet értelmezni a változásokat, milyen okok és tényezők állnak a kategóriánként és etnikumonként eltérő mértékű és irányú folyamatok hátterében? Ennek megválaszolására számba vesszük a lehetséges tényezőket, majd megvizsgáljuk alkalmazhatóságukat a jelenségek értelmezésére.

Az etnikai csoportok lélekszámváltozását három tényező határozza meg: a természetes szaporodás (élveszületések és halálozások különbözete), a migráció (ki- és bevándorlás különbözete), valamint az etnikai önbesorolásban bekövetkező változások, amelyeket összefoglalóan nevezhetünk szubjektív tényezőknek is. A következőkben azt vizsgáljuk meg, hogy ezen tényezőcsoportok milyen mértékben játszottak szerepet az etnikai szerkezet átalakulásában.

TERMÉSZETES SZAPORODÁS

A 2011-es népszámlálás alapján a cigányságot leszámítva nincs alapvető különbség a természetes szaporodás értékeiben a nemzetiségek és az összlakosság között (pl. a száz nőre jutó élve született gyerekek számában), és a roma közösség kivételével mindegyik csoport körében természetes fogyás figyelhető meg. Ezen túlmenően azonban jól látható, hogy a legtöbb kisebbség – főként amelyek utánpótlásában kisebb szerepet játszik a bevándorlás –

¹⁵² A 2001-es és a 2011-es népszámlálás etnikai adatgyűjtésének részletesebb módszertani ismertetését ld. Kapitány 2013. 29–31.

¹⁵³ Ha csak az érdemi válaszokat tekintjük, akkor a magyarok aránya 1990 és 2011 között gyakorlatilag stagnált.

mind az országos átlagnál, mind a magyar lakoságnál öregebb korszerkezetű, magasabb átlagéletkorral (2. táblázat). A cigányságot ugyanakkor rendkívül fiatalos korösszetétel, és az össznépességnél 15 évvel alacsonyabb átlagéletkor jellemzi.

2. táblázat: Egyes hazai nemzetiségek öregedési indexe, átlagos életkora, illetve a száz nőre jutó élve született gyermekek száma 1990 és 2011 között

Etnikai csoport	Öregedési index						Átlagos életkor	Száz nőre jutó élve született gyermek	
	Anyanyelv			Nemzetiség			Nemzetiséghez tartozó	Nemzetiséghez tartozó	
	1990	2001	2011	1990	2001	2011	2011	2001	2011
Magyar	91	127	171	94	132	175	41,5	..	150
Cigány	14	21	27	11	12	14	26,3	239	233
Horvát	375	458	604	297	298	365	47,3	154	154
Német	598	964	628	230	310	245	44,1	147	138
Román	235	271	233	156	209	173	41,3	142	139
Szerb	435	243	290	370	214	186	41,2	123	121
Szlovák	891	724	737	514	403	447	49,9	161	165
Szlovén	399	445	969	281	336	510	49,5	171	177
Nem válaszolt	..	54	106	..	52	107	37,8	..	132
Népesség	92	123	161	92	123	161	41,5	..	147

..= nincs adat. *Forrás:* KSH 1990., 2001. és 2011. évi népszámlálás alapján saját számítás

Bár a száz főre jutó élve született gyermekek számában nem számottevő az eltérés az egyes etnikai csoportok között, az öregedési index alapján a kisebbségek mégis jelentősen kedvezőtlenebb korösszetételűek a többségnél – azaz a magyar és a kisebbségi anyaktól született gyermekek száma hasonló, azonban mégis kevesebb a kisebbségi kötődésű gyerek. Ez a biológiai és az etnikai reprodukció eltéréseiből fakad, tehát az asszimiláció egyik jeleként értelmezhető (Szilágyi 2004. 178–179).

Mindezek alapján megállapítható, hogy a kisebbségek számának növekedésében csak a cigányok esetében játszhatott közre a pozitív természetes szaporodás, de – mint később látni fogjuk – az ő lélekszám-növekedésük sem kizárólagosan erre a tényezőre vezethető vissza.

MIGRÁCIÓ

A 2001 és 2011 közötti időszakban a migrációs folyamatok jelentős mértékben változtattak az ország etnikai összetételén. A folyamat nagyságáról megbízható statisztikák nem, mindössze közelítő becslések, illetve közvetett adatok állnak rendelkezésre.

A vizsgált időszakban a legálisan Magyarországon tartózkodó külföldiek 45–80%-a a szomszédos államokból érkezett (többségük román állampolgár volt), akik nagyrészt – a 2001-es népszámlálás szerint 81%-ban – magyar anyanyelvűek voltak (Gödri 2010). Ugyanakkor a szomszédos országokból nem csak a magyar lakosság vándorolt Magyarországra. A 2011-es népszámlálás szerint – a hazai nevesített kisebbségek közül – elsősorban a román, a szlovák, a szerb és a német lakosság beköltözése öltött egyre jelentősebb mértéket (3. táblázat). Azonban a KSH által rendelkezésünkre bocsátott 10%-os reprezentatív mintából az is kiderül, hogy a külföldi születésű, nemzetiség, anyanyelv vagy a családban beszélt nyelv legalább egyike szerinti románok 86%-a, szlovákok 69%-a, szerbek 77%-a, illetve németek 48%-a magyar

nemzetiségűnek is vallotta magát¹⁵⁴ (közülük a románok és a szerbek túlnyomó többsége első nemzetiségként jelölte a magyart).¹⁵⁵ Ez tehát azt jelenti, hogy e népesség nagy része magyar kötődésű is, ami több értelmezési lehetőséget is magában hordoz. Egyrészt feltételezhetjük, hogy a külföldről bevándoroltak már valamilyen szinten asszimilálódtak (akár csak a népszámlálási deklaráció szintjén). Másrészt elképzelhető, hogy határon túli magyarok deklaráltak valamely kategóriában a származási ország szerinti identitást. Mindenesetre a jelenség rávilágít arra, hogy az egyes etnikai csoportok határai egyre inkább elmosódnak.

A bevándorlás tehát jelentősen közrejátszott egyes kisebbségek lélekszámának gyarapodásában (pl. románok, szerbek, németek esetében), illetve szinten tartásában (pl. szlovákok, ukránok). Ugyanakkor az is megfigyelhető, hogy a települési koncentrációval nem jellemezhető kisebbségek esetében (bolgárok, görögök, lengyelek, örmények, ukránok) a külföldön születettek aránya tradicionálisan magasabb, mint a többi nemzetiségnél, amely egy jelentős részük viszonylag új keletű bevándorlására utal (vö. Tóth és Vékás 2013). Természetesen a nem hazai (nem nevesített) nemzetiségek esetében egyértelműen a bevándorlás gyarapodásuk elsődleges forrása.

3. táblázat: A külföldön születettek száma, aránya és változása egyes hazai nemzetiségeknél

Név	Nemzetiséghez tartozó		Külföldön született		Külföldön született, %		Változás 2001=100%
	2001	2011	2001	2011	2001	2011	
Cigány	205 720	315 583	932	1 490	0,5	0,5	159,9
Horvát	25 730	26 774	2 050	2 018	8,0	7,5	98,4
Német	120 344	185 696	9 756	17 500	8,1	9,4	179,4
Román	14 781	35 641	7 286	26 821	49,3	75,3	368,1
Szerb	7 350	10 038	2 808	5 087	38,2	50,7	181,2
Szlovák	39 266	35 208	2 360	5 315	6,0	15,1	225,2
Szlovén	4 832	2 820	307	194	6,4	6,9	63,2
Ukrán	7 393	7 396	3 668	6 021	49,6	81,4	164,1

Forrás: Tóth és Vékás 2013. 1262.

A migrációnak nemcsak a lakosság etnikai összetételére, hanem az etnikai térszerkezetére nézve is fontos következményei vannak. Kincses és Tóth a 2001 és 2008 között Magyarországra költözők lakóhely-választási preferenciáit vizsgálva három térség népszerűségét állapítják meg: elsősorban a központi régióét, amely gazdaságilag vonzza a külföldi állampolgárokat; a határmenti térségeket, amelyeknek jelentős előnye földrajzi közelsége a kibocsátó területekhez, illetve – az előzőek jelentőségétől elmaradva – a Balaton környéki területeket, amely elsősorban a hazánkba települő nyugat-európai nyugdíjasoknak jelent új otthon (Kincses és Tóth 2010).

A fenti migrációs folyamatok, illetve a rendszerváltás óta végbemenő belső migráció eredményeképp napjainkban a szlovénok kivételével az összes hazai kisebbség legnagyobb közössége a fővárosban található. Különösen feltűnő az új bevándorló csoportok Budapestre koncentrálódása.¹⁵⁶ A fővároson kívül egyre nagyobb számban élnek kisebbségi kötődésű lakosok Pest megyében, illetve az ukrán, román, szerb kötődésű lakosság esetében az anyaországuk határvidéke és a főváros közti közlekedési folyosók mentén (pl. M3-as, 4-es, M5-ös autópályák és főutak mentén). Elsősorban a belső gazdasági migrációs folyamatoknak köszönhető, hogy a legtöbb kisebbség esetében jelentősen nőtt a nagyobb településeken,

¹⁵⁴ Ezzel szemben a fenti csoportok közül az adott kisebbségi nemzetiséghez tartozást (a fenti sorrend szerint) 72%, 77%, 57% és 70% jelölte.

¹⁵⁵ Hasonló adatok figyelhetők meg a külföldi állampolgársággal is rendelkező kisebbségi kötődésűek esetében.

¹⁵⁶ Az arab nemzetiségűek 52%-a, a kínaiak 76%-a, az oroszok 51%-a, a vietnámiak 83%-a él a fővárosban.

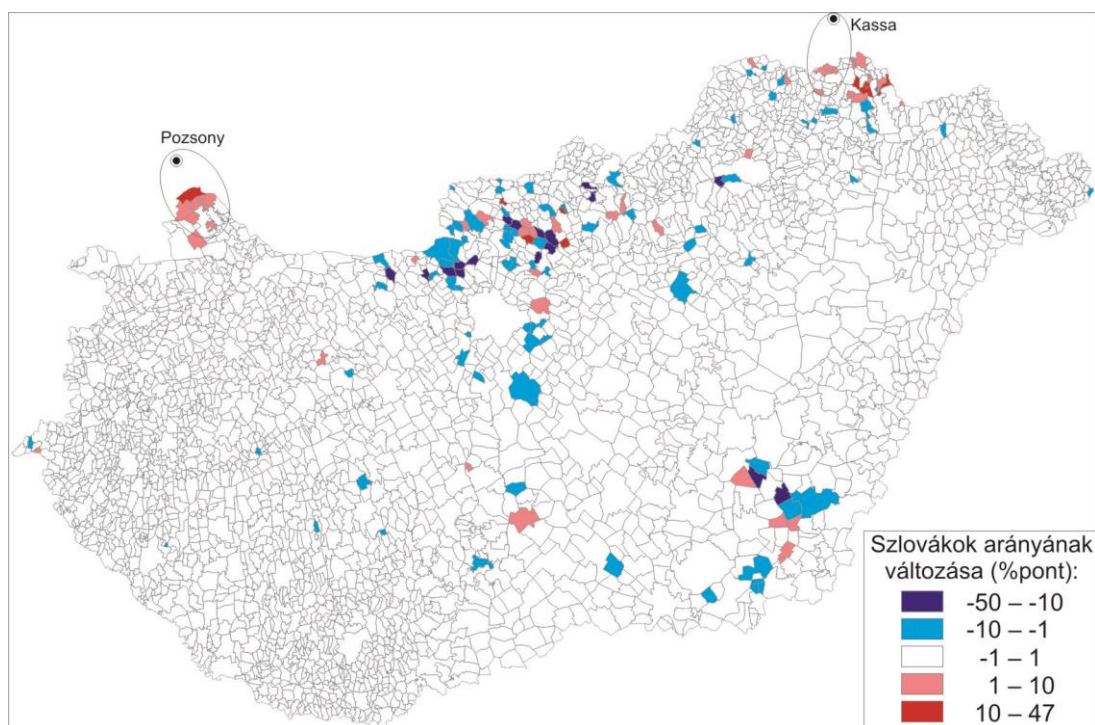
városokban lakók aránya.¹⁵⁷ Ugyanakkor a nagyobb lélekszámú hazai nemzetiségek területi eloszlása viszonylag keveset változott: a legdrasztikusabb változás a román nemzetiségűeknél következett be, akik 1990-ben még $\frac{2}{3}$ részben a román határ mentén laktak, míg napjainkban már csak $\frac{1}{3}$ -uk él e térségben (és 40%-uk a központi régióban). Összességében, a cigányságot leszámítva, mindegyik hazai nemzetiségről az mondható el, hogy a rendszerváltás óta területi és települési koncentrációjuk is csökkent (4. táblázat), és egyre nagyobb számban élnek a hagyományos településterületükön kívül – elsősorban Budapesten és Pest megyében. Ezzel szemben a roma lakosság körében ellentétes folyamatok figyelhetők meg. Mint a rendszerváltás vesztesei, a növekvő munkanélküliség elől egyre többen vándoroltak vissza az elnéptelenedő, periférikus falvakba, amely etnikai cseréhez, esetenként falusi gettósodáshoz, falusi underclassosodáshoz vezetett (Ladányi és Virág 2009; Pásztor és Péntes 2012). Ezáltal elsősorban Északkelet-Magyarországon és Dél-Dunántúlon fokozódott a települési koncentrációjuk.

4. táblázat: Egyes hazai nemzetiségek megoszlása aránykategóriák és nemzetiség szerint 1990-ben és 2011-ben (%)

Településen belüli arányuk (%)	cigány		horvát		német		román		szerb		szlovák	
	1990	2011	1990	2011	1990	2011	1990	2011	1990	2011	1990	2011
0–1	25,5	5,0	20,0	28,4	35,3	14,7	49,8	75,0	51,9	84,6	40,3	31,5
1–5	33,0	32,2	5,9	24,7	19,4	39,2	8,5	11,3	21,0	12,6	14,6	18,2
5–20	31,4	40,3	11,0	13,2	27,3	22,4	9,1	3,2	21,3	0,5	14,8	28,9
20–50	9,4	19,0	21,6	16,8	15,8	21,9	15,2	4,6	0	0	30,3	20,4
50–	0,7	3,5	41,4	16,9	2,1	1,8	17,4	5,8	5,8	2,3	0	1,1
	112.96	308.95	13.64	23.56	30.62	131.95	10.60	26.34	2.91	7.21	10.29	29.64
összesen (fő)	7	7	9	1	3	1	3	5	1	0	7	7

A fenti vándorlási jellemzőkön kívül az elmúlt évtizedben a migrációnak egy új, speciális formája is megfigyelhető, nevezetesen a határon átnyúló szuburbanizáció, amelyet a határ egyre könnyebb átjárhatósága és természetesen a határ két oldalán megfigyelhető eltérő árszínvonal (pl. ingatlanárak) generáltak (Hardi 2011).

¹⁵⁷ A legfeltűnőbb változás a horvát, a román és a szerb nemzetiségű lakosságnál figyelhető meg. 1990 és 2011 között a 10 ezer főnél népesebb településen élők aránya a horvátoknál 18-ról 38%-ra, a románoknál 39-ről 56%-ra, a szerbeknél 44-ről 69%-ra emelkedett.

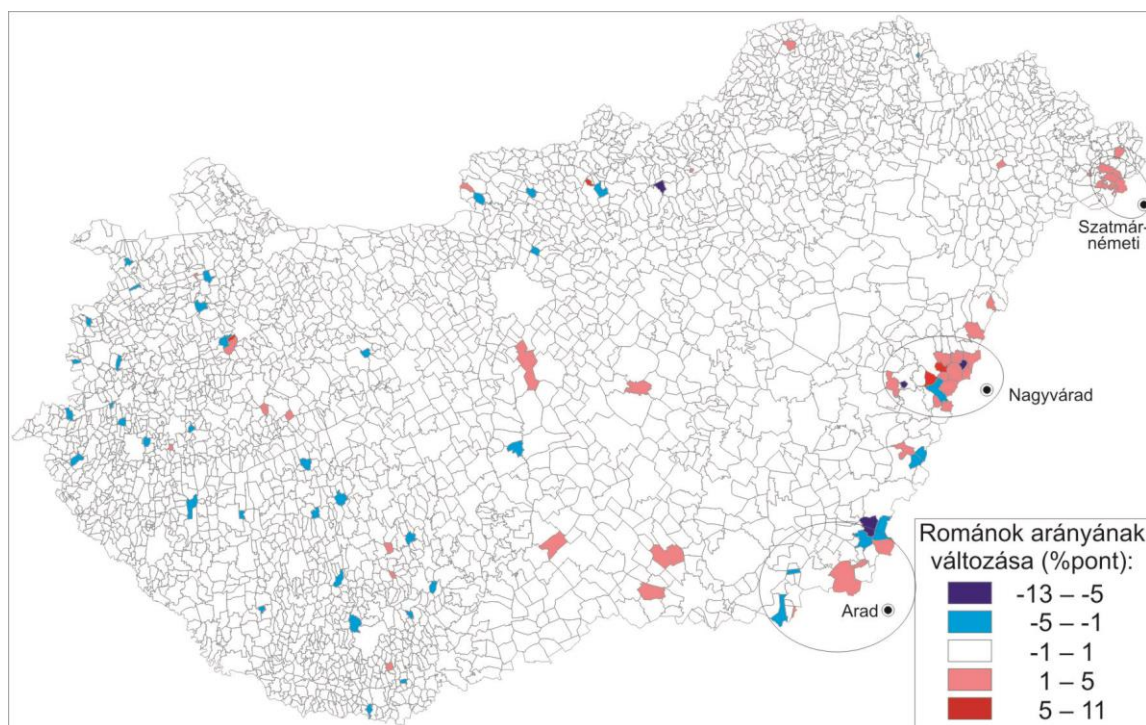
2. ábra: A szlovák nemzetiségűek arányának változása 2001 és 2011 között

A határon átnyúló szuburbanizáció keretében eddig vélhetően 10 ezer főnél kevesebben költöztek Magyarországra. A leglátványosabb, leginkább kutatott pozsonyi agglomeráció esetében a becslések 2–5 ezer fő között mozognak (Hardi 2011; Jagodič 2010). Az átköltözők etnikai összetételéről nincsenek pontos információk, de vélhetőleg – a kisebb kulturális távolság, és a nyelvi akadályok hiánya miatt – a kibocsátó város etnikai összetételéhez képest felülreprezentáltak lehetnek a magyarok (LampI 2010). A szlovák határszakaszon Pozsony mellett Kassa formálódó szuburbán zónája figyelhető meg; itt főként Hidasnémetire és Tornyosnémetire költöznek szlovák lakosok, de ennek jelentősége egyelőre jóval kisebb (2. ábra).

A román határszakaszon a legjelentősebb agglomerációs térségnek Biharkeresztes és környéke számít. Itt az áttelepülő lakosság nagyobb része magyar (Lovas Kiss 2011), de több mint tíz településen mutatható ki jelentős, újonnan beköltözött, magát románként (is) valló lakosság (vö. Nagy 2013. 46–47) (3. ábra). Az összképet némileg árnyalja, hogy a területen több autochton román közösség is található (pl. Bedő, Körösszakál, Körösszegapáti). Bár feltételezhetnénk, hogy – a kulturális hasonlóság és a már meglévő román nyelvű intézmények okán – ezen románlakta településekre érkezik az átköltöző román nemzetiségűek jelentős része, mégis a 2001–2011 közötti időszakban e falvakban a román lakosság száma mintegy száz fővel csökkent, míg a környező településeken mintegy négyszáz fővel nőtt. Ezen a területen tehát egyszerre zajlik egy román beköltözés, illetve őshonos közösségek asszimilációja. A román határszakaszon a legjelentősebb nagyvárad szuburbán zóna¹⁵⁸ mellett Aradról és Szatmárnémetiből is költöznek lakosok Magyarországra. Előbbi esetben – Biharkeresztes környékéhez hasonlóan – szintén mutatnak átfedést a migráció által leginkább érintett települések (Battonya, Dombegyháza, Lökösháza és Nagylak) és az őshonos román településterület. E térségben is elmondható, hogy a román lakosság száma nő, leszámítva az őshonos románlakta településeket. A Szatmárnémetiből átköltöző lakosság Csengersima

¹⁵⁸ Nagyvárad vonzáskörzetében az átköltözők számszerűsítése nehéz feladat, főként azért, mert az ingatlanvásárlások célja az esetek jelentős részében a hosszútávú befektetés, így sok megvásárolt házban nem élnek állandó jelleggel (Nagy 2013. 47).

környékén mintegy tíz településen jelent meg igen alacsony koncentrációban. Az áttelepült román nemzetiségűek száma a népszámlálás szerint nem éri el a kétszáz főt.

3. ábra: A román nemzetiségűek arányának változása 2001 és 2011 között

Összességében azt láthatjuk, hogy a bevándorlásnak jut a döntő szerep néhány hazai (pl. román, ukrán, szlovák) és az összes, a nemzetiségi törvényben nem nevesített kisebbség létszámgyarapodásában. Jól látszik az is, hogy az egyes kisebbségeket nem szabad egységesen kezelni: a román és a szlovák nemzetiségűek vizsgálata megmutatta, hogy körükben egyszerre fontos a bevándorlás létszámnövelő, és az asszimiláció létszámcsökkentő hatása. Ezek alapján azt állítjuk, hogy – hasonlóan pl. a burgenlandi magyarokhoz – a hazai kisebbségek nem egységesek, szét kell őket választani a tradicionális településterületükön élő, jobban asszimilált, magát nagyrészt magyar nemzetiségűnek is valló hazai nemzetiségekre, illetve az újonnan bevándorolt, területileg is elkülönülő, kevésbé asszimiláltakra.

A SZUBJEKTÍV TÉNYEZŐK

Ha demográfiai szempontból vizsgáljuk egy adott etnikai csoport létszámváltozását, akkor az objektív tényezők (természetes szaporodás, migráció) mellett a szubjektív tényezőket, azaz az etnikai (ön)bevallás változásait és az etnikai reprodukció csökkenését (részletesen ld. Szilágyi 2004. 177–179) is figyelembe kell vennünk. Magyarország és a szomszédos országok etnikai folyamatait vizsgálva eme szubjektív tényezőket általában az asszimilációs diskurzus keretein belül szokták vizsgálni. A hazai kisebbségek elmúlt évtizedbeli létszámváltozását Tóth Ágnes és Vékás János is az asszimiláció/disszimiláció dichotómia felől közelíti, a kisebbségek lélekszám-gyarapodását elsősorban a disszimilációnak tulajdonítva (Tóth és Vékás 2013). A következőkben amellet fogok érvelni, hogy Magyarország esetében a kisebbségek létszámnövekedésének értelmezéséhez más megközelítések hasznosabbak lehetnek, illetve hogy az asszimilációs megközelítés is helytálló – csak nem a kisebbségek számának növekedése kapcsán.

Ha a magyarországi népszámlálásokból nyerhető etnikai információkat elemezzük, akkor mindenképpen arra juthatunk, hogy a módszertani változások következtében teret nyert a kettős/többses kötődések bevallása is, sőt eme identitáskonstrukció leírására a Homi Bhabha

(1994) munkásságával összefüggő hibriditás fogalma is alkalmazható. A magyarországi kisebbségeket tehát a kettős/többses kötődések (ld. pl. Bindorffer 2001; Szarka 2003, Kozma 2007; Homišinová 2008) és a hibrid identitások (pl. Kovács 2002) jellemzik, amelyek 2001 óta a statisztikákban is megragadhatók. A szakirodalom által már korábban is hangsúlyozott jelenség mértéke 2001 és 2011 között jelentősen nőtt: míg 2001-ben a nem magyar nemzetiségűek 36%-a, addig 2011-ben már 72%-a jelölt meg egynél több nemzetiséget.¹⁵⁹ A kisebbségeknek tehát közel $\frac{3}{4}$ -e egyszerre két nemzetiséghez tartóznak vallja magát, ahol a kisebbségi identitáshoz túlnyomórészt magyar identitás párosul (Tóth és Vékás 2005. 137–138).

Ugyanakkor a kettős kötődések és a hibriditás teóriája önmagában nem magyarázzák meg, hogy miért nőtt ilyen kiugró mértékben a kisebbségek száma az ezredforduló után. Éppen ezért érdemesnek tűnik bevonni a kutatásba a Herbert Gans (1979) által bevezetett szimbolikus etnicitás fogalmát. A szimbolikus etnicitás olyan „*azonosulásként határozható meg, amely nincs beágyazva valamely partikuláris etnikummal összekapcsolható életmódba vagy intézményrendszerbe [...], hanem olyan alkalmi és opcionálisan felvállalható gesztusokon és gyakorlatokon keresztül nyilvánul meg, amelyek a származási közösség tradícióihoz való kapcsolódás szimbolikus kifejezéseiként értelmezendők.*” (Horváth 2006. 47). A szimbolikus etnicitás esetében tehát nem szükségszerű az etnikai kultúra és a nyelv gyakorlása, ismerete, valamint a kisebbségi intézmények használata. Ennek megfelelően a szimbolikus etnicitás nem jelent etnikai újjáéledést (ethnic revival) (Gans 1979. 1).

Megítélésünk szerint a kisebbségek népszámlálásokon rögzített számbeli gyarapodásának rendszerváltás óta megfigyelhető trendje – a módszertani változások és a bevándorlás mellett – leginkább a szimbolikus etnikai önidentifikációknak köszönhető (a cigány lakosságot leszámítva). Ennek három főbb bizonyítékát látjuk. Egyrészt a terepi kutatások szinte mindegyik hazai nemzetiség esetében meglevő és folytatódó asszimilációs folyamatokról tudósítanak (pl. Bindorffer 2001; Kozma 2007; Homišinová 2008), ennek ellenére a népszámlálások szerint a kisebbségek száma nő. Másrészt a szimbolikus etnicitás elméletével teljes mértékben egybevág a nemzetiségi és az anyanyelvi adatok egymástól való egyre jelentősebb mértékű elszakadása, tehát az adott nemzetiséghez tartozásnak egyáltalán nem feltétele a nyelvi kompetencia. A nem magyar népesség esetében 100 nemzetiség szerinti csoporttagra egyre kevesebb anyanyelvi csoporttag jut (1980: 184 fő, 1990: 69 fő, 2001: 50 fő, 2011: 31 fő), tehát az adott kisebbséghez való kötődés egyre inkább az anyanyelvnél szubjektívebb nemzetiségi kategórián keresztül fejeződik ki (Szarka 2003).

A harmadik lényeges tényező az adott kisebbséghez tartozók számának népszámlálásról népszámlálásra való hektikus változása, ami szintén a szimbolikus etnikai kötődések létét támasztja alá. E változás megfigyelhető az adott csoporthoz tartozók korcsoportjainak vizsgálatakor, továbbá a települési szintet tanulmányozva is. Egyes településeken többszörösére nőttek, vagy akár a semmiből tűntek elő kisebbségi közösségek, hogy aztán később esetleg létszámuk drasztikusan csökkenjen.¹⁶⁰ Az ezredfordulót követően a legnagyobb tömegben a városi környezetben volt jellemző az etnikai gyökerek „újrafelfedezése”, amely jelentős változást jelent a korábbiakhoz képest, amikor a városba költözők gyakorlatilag egy generáció alatt teljesen asszimilálódtak (Kozma 2007. 263).

A cigányság számának ingadozása a többi kisebbséggel ellentétben viszont nem a szimbolikus etnicitás keretében vizsgálendő. Ennek okait inkább a cigány identitáskonstrukciók változatosságában, illetve a cigány kategória stigmatizáltságában kell keresnünk.

---

¹⁵⁹ 2011-ben 436 ezer fő, az etnikai hovatartozásukról érdemben nyilatkozók 5,1%-a sorolta magát két nemzetiséghez.

¹⁶⁰ Pl. a szlovák nemzetiségűek Alsópetényen (1990: 0; 2001: 0; 2011: 113 fő) vagy Pilisszentkereszten (1996; 1185; 462), a németek Ikladon (12; 140; 774) vagy Zebegényben (1; 121; 65), a horvátok Ercsin (1; 1; 110) vagy Fertőhomokon (0; 136; 93).

Azonban mind a statisztikák, mind a terepi kutatások mellett szólnak, hogy a fenti két megközelítés mellett az asszimiláció is fontos hatótényező napjainkban – csak éppen a többségi társadalom irányába mutató folyamatként. A nyelvi adatok jól mutatják, hogy a kisebbségek nyelvi asszimilációja töretlen, a nyelvhasználók előregegnak, míg a nemzetiségi adatok azt tükrözik, hogy az etnikai asszimiláció is létező jelenség, főként a hazai nemzetiségek őshonos településterületén (vö. 2. és 3. ábra). Mindemellett érdemes figyelembe venni, hogy az elmúlt évtizedek jelentős mértékű bevándorlása ellenére 2001 és 2011 között a nemzetiségűkről nyilatkozók körében enyhén nőtt a magyarok aránya (97,8%→98%) (Kapitány 2013. 33).

Szintén a szubjektív tényezők között érdemes említeni az etnikai–nyelvi hovatarozásukról nem nyilatkozókat. E csoport létszámának dinamikus növekedése (ld. 1. táblázat) jól illeszkedik a régiós folyamatokba, hiszen pl. Csehországban már a lakosság negyede, Szlovákiában 7%-a nem válaszolt a vonatkozó kérdésekre. A nem válaszolók számának növekedését több tanulmány próbálta megmagyarázni (pl. Kocsis 2003; Kapitány 2013), és több lehetséges okot is felvázoltak. Ezek közül megítélésünk szerint a népszámlálással és általában az adatszolgáltatással szembeni széleskörű bizalmatlanság lehet a legfontosabb kiváltója a válaszmegtagadásnak.

A népszámlálás etnikai–nyelvi kérdéseire nem válaszolók egy rendkívül heterogén csoport. Földrajzi eloszlásuk meglehetősen egyenletes, és – a 2001-es népszámlálással szemben – a 2011-es népszámláláson már nem mutatható ki az, hogy egyes nemzetiségi településeken kiugró lenne a nem válaszolók aránya. Összességében két tényező: a településméret és a kor tagolják leginkább e csoportot (azaz legkevésbé a városi fiatalok, míg leginkább az aprófalvakban élő idősök válaszoltak), de a különbségek nem kiugróak.

ÖSSZEGZÉS

A legutóbbi két népszámlálás közti időszak etnikai folyamatainak értelmezése összetett feladat. Ha magukat az etnikai folyamatokat vizsgáljuk, azt láthatjuk, hogy a korábbi, tehát a 2001-es népszámlálás alapján kimutatott tendenciák (Szarka 2003. 414–416.) jelentős részben folytatódtak. A korábbiakhoz képest viszont felértékelődött a (nemzetközi) migráció szerepe, amelynek egy új formája a határon átnyúló szuburbanizáció.

A 2011-es népszámlálás alkalmával nem várt eredmény volt a kisebbségek számának további növekedése, amelyet sem a demográfiai adatok, sem a módszertani változások nem indokoltak. Ezt az ellentmondást a szimbolikus etnicitás teóriája képes feloldani, azaz megítélésünk szerint a kisebbségi kötődésük egy jelentős része nyelvi, kultúrafogyasztásban, intézményhasználatban nem, csak szubjektív deklaráció révén kapcsolódik az adott etnikai csoporthoz. A legtöbb statisztikai mutató (pl. az adatok hektikus változása, anyanyelvi és nemzetiségi bevallások eltávolodása) alátámasztja eme feltételezésünket. Véleményünk szerint napjainkban a kisebbségi kötődésük számát pozitívan befolyásolja a szimbolikus etnicitás és a kettős kötődések/hibriditás kifejeződése, míg a továbbra is meglevő asszimilációs folyamatok, illetve az előregegnés csökkentik lélekszámukat. A cigányság esetében fontos kiemelni a pozitív természetes szaporodásukat, illetve azt, hogy a korábbiaknál többen vállaltak fel valamilyen cigánysághoz köthető identitást. A fenti tényezők egyenlege 2011-ben azt eredményezte, hogy a kisebbségi kötődésük száma jelentősen nőtt a korábbiakhoz képest.

Ugyanakkor a migrációs folyamatok vizsgálata rámutatott arra, hogy egyes etnikai csoportokon belül jelentős különbségek figyelhetők meg, amik leginkább a tradicionális településterületükön élő, jobban asszimilált közösségeik, illetve az újabban bevándorolt csoportjaik között figyelhető meg. E különbségek a nyelvi–etnikai és demográfiai adatokban is leképződnek. Hasonló, etnikai csoportokon belüli törésvonalak természetesen nem csak az őshonos–bevándorló dichotómia mentén húzódnak, ahogy azt például Durst Judit (2010) roma termékenységre vonatkozó kutatásai is kimutatták. Ha ezeket a különbségeket figyelembe

vesszük, akkor egyértelműnek tűnik, hogy az etnikai csoportok nem homogén, egységes csoportok, sőt, a kettős identitás deklarációja feszegeti, elmosza a hagyományos csoporthatárokat. Jelen tanulmánynak az tehát az egyik legfontosabb konklúziója, hogy a statisztikai adatok alapján is kimutatható, hogy az etnikai klasszifikáció által egy csoportba soroltak igen heterogén jellemzőkkel bírnak, ennek megfelelően az etnikai csoportokat nem szabad úgy kezelni, „*mintha ezek belülről homogén, kifelé lehatárolt csoportok, sőt közös céllal rendelkező, egységesen fellépő társadalmi szereplők lennének*” (Brubaker 2001. 60). A fentieket megfontolva tehát érdemes újragondolni az egyes etnikai csoportok és a hozzájuk rendelt statisztikai kategóriák viszonyát.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- BHABHA, H. 1994. *The Location of Culture*. Routledge, London.
- BINDORFFER GY. 2001. Kettős identitás. Etnikai és nemzeti azonosságtudat Dunabogdányban. Új Mandátum – MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest.
- BRUBAKER, R. 2001. Csoportok nélküli etnicitás. *Beszélő* 6 (7–8): 60–67.
- DURST J. 2010. „Gondolom, hogy cigányok... ennyi gyerekkel...” Etnicitás és reprodukció két észak-magyarországi romungro közösség példáján. In: FEISCHMIDT M. (szerk.) *Etnicitás. Különbségteremtő társadalom. Gondolat – MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest*. 173–194.
- GANS, H. 1979 *Symbolic ethnicity: The future of ethnic groups and cultures in America*. *Ethnic and Racial Studies* 2 (1): 1–20.
- GÖDRI I. 2010. Bevándorlás és etnicitás – összefüggések nyomában. In: HÁRS Á., TÓTH J. (szerk.) *Változó migráció – változó környezet*. MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest. 87–124.
- HARDI T. 2011. A határon átnyúló ingázás, mint a nemzetközi migráció egy különleges formája: A határon átnyúló szuburbanizáció – Pozsony esete. In: RÓBERT P. (szerk.) *Magyarország társadalmi–gazdasági helyzete a 21. század első évtizedeiben*. <http://kgk.sze.hu/images/dokumentumok/kautzkiadvany2011/ujkormanyzas/HardiT.pdf> (letöltve: 2014. 02. 24).
- HOMIŠINOVÁ M. 2008. *Identitás, nyelvhasználat, asszimiláció*. MTA Kisebbségkutató Intézet – Gondolat, Budapest.
- HORVÁTH I. 2006. *Kisebbségpszichológia. Alapfogalmak és kritikai perspektívák*. Kolozsvári Egyetemi Kiadó, Kolozsvár.
- JAGODIČ, D. 2010. Határon átívelő lakóhelyi mobilitás az Európai Unió belső határai mentén. In: HARDI T., LADOS M., TÓTH K. (szerk.) *Magyar–szlovák agglomeráció Pozsony környékén*. MTA RKK NYUTI – Fórum Kisebbségkutató Intézet, Győr – Somorja. 27–42.
- KAPITÁNY B. 2013. Kárpát-medencei népszámlálási körkép. *Demográfia* 56 (1): 25–64.
- KINCSES Á., TÓTH G. 2010. Magyarországon élő külföldiek területi elhelyezkedése 2001 és 2008 között. *Statisztikai Szemle* 88 (9): 951–966.
- KOCSIS K. 2003. A Kárpát-medence változó etnikai arculata (1989–2002). *Kisebbségkutatás* 12 (4): 706–714.
- KOVÁCS É. 2002. Az asszimiláció ambivalenciái. *Korall* 10: 200–207.
- KOZMA I. 2007. Identitás-repertoárok a magyarországi örmények, ruszinok és lengyelek körében. In: BINDORFFER Gy. (szerk.) *Változatok a kettős identitásra*. Gondolat – MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest. 255–300.
- LADÁNYI J., VIRÁG T. 2009. A szociális és etnikai alapú lakóhelyi szegregáció változó formái Magyarországon a piacgazdaság átmeneti időszakában. *Kritika július–augusztus* 16–22.
- LAMPL Zs. 2010. Túl a város peremén (Esettanulmány a Pozsonyból kiköltözött felső-csallóközi és Rajka környéki lakosságról). In: HARDI T., LADOS M., TÓTH K. (szerk.)

- Magyar–szlovák agglomeráció Pozsony környékén. MTA RKK NYUTI – Fórum Kisebbségkutató Intézet, Győr – Somorja. 77–131.
- LOVAS KISS A. 2011. The impacts of the European Union accession to the situation and the economic, social structure of several settlements of the Region of Bihar. Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék, Debrecen.
- NAGY E. 2013. „Határtalan” stratégiák és változó falu–város viszonyrendszer: a szuburbanizációs folyamatok mozgatórugói a magyar–román határtérségben. Településföldrajzi Tanulmányok 2 (1): 32–51.
- PÁSZTOR I. Z., PÉNZES J. 2012. Spatial distribution and demographic trends of the Roma population in Northeastern Hungary. In: PÉNZES J., RADICS ZS. (eds.) Roma population on the peripheries of the Visegrad countries. Didakt, Debrecen. 60–76.
- SZARKA L. 2003. A 2001. évi magyarországi népszámlálás nemzetiségi adatairól. In: KOVÁCS N., SZARKA L. (szerk.) Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből II. Akadémiai Kiadó, Budapest. 411–416.
- SZILÁGYI N. S. 2004. Az asszimiláció és hatása a népesedési folyamatokra. In: KISS T. (szerk.): Népesedési folyamatok az ezredfordulón Erdélyben. RMDSZ Ügyvezető Elnöksége, Kolozsvár. 157–234.
- TÓTH Á., VÉKÁS J. 2005. Lojalitás és szolidaritás. Államhatalmi homogenizálódás vagy a keresztkötődések erősödése? In: KOVÁCS N., OSVÁT A., SZARKA L. (szerk.) Etnikai identitás, politikai lojalitás. Balassi Kiadó, Budapest. 123–149.
- TÓTH Á., VÉKÁS J. 2013. A magyarországi nemzetiségek létszámváltozása 2001 és 2011 között. Statisztikai Szemle 91 (12): 1256–1267.